
Jasenska KRANJČEVIĆ

TURIZAM U
PROSTORNIM
PLANOVIMA
MAKARSKOG
PRIMORJA OD
1945. DO 1990.

O turizmu se razmjerno dosta raspravlja, ali vrlo malo u sklopu sustavnih znanstvenih istraživanja, kao npr. o utjecaju turizma na prostor, ekonomiju, društvo i kulturu određenih naselja ili regije. Fenomen turizma na našim prostorima prisutan je nešto više od jednog stoljeća, ali snažan zamah na Makarskom primorju dobio je tek nakon Drugoga svjetskog rata (Lahman, 1970.).

S obzirom na to da turizam osim naselja preobražava cijele regije – u svakom smislu, može se postaviti pitanje kako unaprijed planirati prostor za potrebe turizma? Zbog kompleksnosti i slojevitosti, a često i nejasnih uzročno-posljedičnih odnosa turizma i prostora, ovdje se temeljem analize regionalnih prostornih planova izrađenih u razdoblju od 1945. do 1990. za područje Makarskog primorja preispituje koliko prostorno planiranje može utjecati na razvoj turizma, odnosno koliko turizam može utjecati na izradu prostornih planova.

Povoljni prostorni odnosno geografsko-prirodni uvjeti Makarskog primorja prije (Urlić, 2008.) i posebno nakon Drugoga svjetskog rata, privlačili su domaće i strane turiste. Turizam je poprimao neočekivane razmjere koji su se očitovali u spontanom ali naglom porastu turističkih smještajnih kapaciteta, snažnom porastu domaćeg i inozemnog turističkog prometa i porastu investicijskih zahvata u turizmu. Turizam nije prodirao samo na pojedine prostore Makarskog primorja već je nezadrživo prodirao na cijelo područje hrvatskog Jadrana, ne čekajući osiguranje tehničkih, organizacijskih, administrativnih ili pravnih uvjeta.

Poradi nagle turističke izgradnje turizam je počeo pokazivati znakove neorganiziranosti i nekoordiniranosti, kako s različitim gospodarskim djelatnostima tako s onima s kojima ima izravne i neizravne veze. Za potrebe turizma nisu bile osigurane dovoljne količine pitke vode, električne energije, prometnice, hrane itd. Osim navede-

nog, turističku izgradnju nije slijedila kvaliteta u prostornom, sadržajnom i tehničkom smislu.

Sve činjenice ukazivale su na to kako je turizam trebalo koordinirati i planirati ne samo na razini pojedinačnih investicija ili naselja već i na razini regije i države. Sve je bilo jasnije kako je potrebno izraditi prostorni plan cijelog jadranskog područja Hrvatske¹ i Jugoslavije, kojim bi se sagledala projekcija dugoročnog razvoja turizma na prostor. Za izradu prostornih planova i planova razvoja turizma trebalo je sakupiti podatke o postojećem stanju obale i njezinim mogućnostima s različitih aspekata, a kojih nije bilo. Izrada dugoročnog prostornog plana koji bi obuhvatio i razvoj turizma podrazumijevala je analizu prirodno-geografskih, demografskih, ekonomskih i prometnih uvjeta, jer su se na temelju njih mogle izraditi smjernice za razvoj turizma i prostora koje bi bile povezane s ostalim gospodarskim djelatnostima. Izrađeni *Privredni planovi razvoja 1957.–1961.* poticali su razvoj turizma, ali nisu obuhvaćali kompleksno i slojevito pitanje turističke izgradnje. Nije bilo planova za turističko-smještajne kapacitete, kategorije itd.

ODNOS TURIZMA I PROSTORNOG PLANIRANJA NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA U HRVATSKOJ

Drugi svjetski rat potpuno je prekinuo kontinuitet međuratnog razvoja turizma, upropastivši gotovo sve tehničke uvjete i srušivši cjelokupnu mrežu turističkih organizacija i ustanova. Važnost turizma za razvoj određenog područja i države utvrđena je već na *Turističkoj konferenciji* održanoj u Zagrebu 11. i 12. studenoga 1947. (Franić, 1985., 15). Radi stvaranja osnovnih tehničkih i organizacijskih uvjeta turističkog prometa, pristupilo se obnovi glavnih ugostiteljskih i turističkih građevina te organizacijskom uspostavljanju nove turističke službe.

Građevinska obnova turističkog ugostiteljstva učinjena je nepotpuno i nesustavno. U sklopu obnove napravljeni su najnužniji građevinski popravci i nabavljena je najnužnija oprema i inventar. Građevinska obnova ugostiteljskih građevina ograničila se pretežno na hotele, pansionere, ferijalne domove i odmarališta te u manjoj mjeri na ostale ugostiteljske građevine. U prvo vrijeme nije se shvaćala važnost komunalne i regionalne infrastrukture, prometnih građevina, sanitarnih mjera, toplinske izolacije, modernizacije građevina, potreba izgradnje građevina

1 Pojedini stručnjaci, kao npr. ing. Vladimir Ugrenović, ukazivali su već 1946. na nužnu izradu zemaljskog regionalnog plana, kasnije zvan Prostorni plan Hrvatske. Vidi: Ugrenović, 1946.

za rasonodu itd. za daljnji razvoj turizma. Glavni cilj bio je da se u što kraćem vremenu i sa što manje sredstava namijenjenih za turizam osposobi što veći broj smještajnih kapaciteta, jer su to zahtijevale potrebe naglo rastućeg domaćeg turizma. Zato nije neobično da su naši hoteli bili umnogome ispod suvremene europske razine. Uvidom u ne baš vjerodostojne statističke podatke može se zaključiti da je obnova turističkog ugostiteljstva bila više kvantitativna nego kvalitativna (Alfieri i Domanik, 1955., 14-17).

Neposredno nakon rata turizam se spontano razvijao, pa su se javljali brojni problemi, a među njima i problemi turističke izgradnje, što je parcijalno rješavano u prostornom, sadržajnom i tehničkom smislu (Marasović, 1966.).²

Godina	Broj hotela	Broj pansiona	Broj odmarališta	Ukupno broj hotela, pansiona i odmarališta	Ukupno br. ležajeva u hotelima i odmaralištima
1938.	201	286	56	543	24.697
1953.	367	–	41	408	19.097

Izvor: Barbić, 1955., 48.

S obzirom na to da *Perspektivni planovi razvoja privrede* za razdoblje 1957.–1961. nisu obuhvaćali pitanja prostornih potencijala i turističke izgradnje, *Komisija za turizam Izvršnog vijeća Sabora NR Hrvatske* 1959. potaknula je izradu *Metodologije i uputstva za izradu dugoročnog programa razvitka turizma*. Predmetna Metodologija obuhvaćala je analizu prostornih i postojećih tehničkih turističkih uvjeta i trebala je služiti za „rajonizaciju“ turističkih područja, kako bi se definirala vrsta i karakter turizma te potrebna turistička izgradnja uz primjenu prostornog kriterija. Prvi puta analizirani su prostorno-receptivni uvjeti turističke ponude kako bi se utvrdili perspektivni potencijali turističke potražnje.

Tijekom 1960-ih polako se stvarala baza prostornih podataka i prostor se hrvatskog Jadrana sagledavao kao jedinstven. Turizam postaje strateški republički (a i savezni) cilj razvoja i počinje se sagledavati u sklopu općeg razvoja na lokalnoj, regionalnoj, republičkoj i saveznoj razini. Za potrebe „rajonizacije“ izrađena je 1965. studija *Tržišni aspekti i raspored turističke potražnje kao podloga za turističku*

Tablica 1.
 Brojčano stanje objekata i smještajnih kapaciteta u primorskim turističkim mjestima NR Hrvatske 1938. i 1953.

2 Izvršno vijeće Sabora SRH povjerilo je UI SRH izradu *Programa dugoročnog razvoja i plana uređenja Jadranskog područja*. U sklopu izrade navedenog Programa, nakon uvida na terenu, analizirana je dotadašnja turistička izgradnja te je utvrđeno da se prostor neracionalno koristi te da prevladava raspršena i neadekvatna izgradnja.

rajonizaciju Jadranskog područja.³ U navedenoj studiji napravljena je procjena planirane veličine i prostornog rasporeda turističkog prometa i izgradnje na temelju ukupne dužine obale pogodne za kupanje.

U *Programu dugoročnog razvoja i planu prostornog uređenja jadranskog područja*⁴ (popularno zvan Veliki Jadran) između određenih područja, zbog svojih specifičnosti, istaknuto je Makarsko primorje te je navedeno kako planiranje turizma na njegovu području predstavlja „složeno pitanje“. U sklopu *Programa* napravljene su različite studije, koje su izrađivali arhitekti.⁵

Usljedila je izrada Regionalnog prostornog plana Južnog Jadrana⁶ 1968., koji je rađen radi pronalaženja optimalne društveno-ekonomske, tržišne, a osobito prostorne funkcije turizma u općem razvoju južno-jadranske regije i turističkom razvoju zemlje kao cjeline.

Kasnih 1970-ih uslijedila je izrada *Koordinacionog prostornog plana Dalmacije*, koji je izrađivao Urbanistički zavod Dalmacije iz Splita.

PROSTORNO PLANIRANJE TURIZMA NA MAKARSKOM PRIMORJU OD 1945. DO 1960.

Tijekom Drugoga svjetskog rata velik dio smještajnih turističkih kapaciteta na Makarskom primorju bio je uništen. Ukupni smještajni kapaciteti 1947. iznosili su tek 50% kapaciteta iz 1939. godine, a hotelski kapaciteti iznosili su tek nešto više od 1/5 odnosno 22% predratnih. Ukupni smještajni kapaciteti na Makarskoj rivijeri 1939. iznosili su 2802 ležaja, a 1947. 1419 ležajeva (Franić, 1985., 35). U skladu sa zaključcima *Turističke konferencije* 1947. *Narodni odbor Makarske* pristupio je „obnav-

3 Hrvatski Jadran podijeljen je na sljedeće regije: Zapadna Istra, Kvarner i Hrvatsko primorje (Kvarner, Rijeka, Vinodol, Senj, Karlobag), Sjeverna Dalmacija, Srednja Dalmacija (Šibenik, Split, Makarska, Hvar i Vis), Južna Dalmacija (Korčula i Dubrovnik).

4 *Program dugoročnog razvoja i plan prostornog uređenja jadranskog područja*, knjiga 15-43.

5 Nositelj izrade navedenog Programa je UI SR Hrvatske. Između 18 elaborata izrađene su studije: *Uslovi održanja i unapređenja našeg dijela Jadrana, priobalnog područja i plaža sposobnih za razvoj turizma*, autor prof. inž. Dragan Boltar, te *O dosadašnjoj turističkoj izgradnji jadranske obale*, autori Miro Marasović, dipl. inž. arh., i Viktor Hećimović, dipl. inž. arh.

6 *Regionalni prostorni plan Južnog Jadrana* financiran je iz UN-ovog Programa za razvoj i Vlade SFRJ, a izrađivali su ga: Urbanistički institut SR Hrvatske, Republički zavod za urbanizam SR Crne Gore i Urbanistički zavod SR Bosne i Hercegovine, uz suradnju Instituta za ekonomiku turizma, Zagreb, te Međunarodnog konzultativnog konzorcija TEKNE (Milano – Varšava) i SWEKO (Švedska).

ljanju turističkih objekata i uređenju svoga mjesta“. Zato nije neobično da je Generalnom regulacionom osnovom Makarske 1948./1949. planirano „da će Makarska u budućnosti i ostati uglavnom turističko mjesto (ljetovalište)“ (Antolić, 1949., 63).⁷ Smještaj turista regulatornom osnovom planiran je u privatnom smještaju, novim hotelima i penzionima. Gradnja hotela planirana je „između plaže i obilazne turističke ceste“. Glavnina turističkih smještajnih kapaciteta planirana je zapadno od Makarske (Jadranska magistrala u Makarskoj je izgrađena tek 1965. iz smjera Splita), dok je postojeća cesta trebala postati šetnica jer je Makarska planirana ponajprije kao kupališno mjesto. Nova turistička cesta trebala je osigurati brz dolazak do grada.⁸

Godina	Hoteli	Odmarališta	Domaćinstva	Ukupno ležajeva
1939.	1312	-	1490	2802
1947.	293	206	920	1419

Izvor: Franić, 1985., 35.

Sukladno *Perspektivnom planu razvoja privrede 1957.–1961.* na republičkoj razini, na razini kotara izrađen je *Perspektivni plan razvoja turizma i ugostiteljstva Kotara Makarska za 1957.–1961.* (Franić, 2006., 30). Razvoj turizma uglavnom se odnosio na ugostiteljsko-turističku djelatnost društvenog sektora, dok se privatni smještaj tretirao isključivo kao dopuna društvenom sektoru. U navedenom planu ukazivalo se na potrebu izvršenja predradnji za intenzivniju i dalekosežniju izgradnju ugostiteljsko-turističkih objekata, pri čemu se težište stavljalno na studije, elaborate i programe. Sve se više uočavalo da ondašnji planovi razvoja turizma nisu uzimali u obzir prostorno-tehničku komponentu.

Tablica 2.
Smještajni kapaciteti
na Makarskoj rivijeri
po vrstama

REGIONALNI PLAN TURISTIČKE IZGRADNJE OBALNOG PODRUČJA OD BRELA DO PODGORE OD 1958. DO 1961.

Prije *Društvenog plana općine Makarska* iz 1961., na temelju zahtjeva *Narodnog odbora* općine Makarska, *Zavod za urbanizam AGG fakulteta* iz Zagreba izrađivao je od 1958. do 1961., uz vrlo skromna sredstva, *Regionalni plan turističke izgradnje obalnog područja od Brela do Podgore*.⁹ Navedeni plan izrađivao se na temelju ekonomske

7 Uz Antolića suradnici na planu bili su Ivan Lay i A. H. Aptulla.

8 O širenju grada prema zapadu vidi Urlić 1990., 1997. i 2006.

9 Navedeni plan nije obuhvaćao Grad Makarsku jer je za Grad Makar-

studije *Biroa za turističko-ugostiteljsku izgradnju* (danas *Institut za turizam*) iz Zagreba i predstavlja prvi pokušaj izrade prostornog plana za potrebe turizma na regionalnoj razini u Hrvatskoj i na području bivše Jugoslavije. Planom se pokušalo odrediti osnovne okvire i smjernice za prostorni aspekt turizma, pa su osim prostornog razmještaja pojedinih turističkih građevina detaljno određivane vrste i broj smještajnih kapaciteta. Nadalje, turizam je detaljno analiziran u odnosu na: pošumljenost, karakteristike plaže, osnovne infrastrukturno tehničke preduvjete, poljoprivredne površine i proizvodnju, uvjete za razonodu, stanje trgovačke mreže, stanje ugostiteljskih objekata i turistički promet, poštanski promet itd.

S obzirom na to da na prostoru Hrvatske nije bilo izrađenih regionalnih prostornih planova za potrebe turizma, navedeni plan služio je kao metodološki temelj za njihovu buduću izradu na području Hrvatske.

Studijom *Tržišni aspekti i raspored turističke potražnje kao podloga za turističku rajonizaciju Jadranskog područja* iz 1965.¹⁰ za područje Makarskog primorja (Baška Voda, Makarska i Gradac) planirano je 859 ha¹¹ zemljišta za izgradnju smještajnih kapaciteta, dok je za cijeli Jadran planirano 16.333,5 ha. To je značilo da je udio površine prostora namijenjene za izgradnju smještajnih kapaciteta na Makarskom primorje činio 5,2% od ukupne planirane površine za izgradnju na hrvatskom Jadranu. Najviše površina na Makarskom primorju planirano je za izgradnju turističkih naselja, 365 ha zemljišta, dok je za izgradnju hotela planirano ukupno 198 ha zemljišta (54 ha površine planirano je za hotele i pansione visoke kategorije, 90 ha za hotele srednje kategorije i 54 ha za hotele niske kategorije). Od planiranih hotelskih površina najviše je planirano za hotele srednje kategorije. Planirani broj ležajeva na Makarskom primorju trebao je imati 4% udjela od ukupnog broja na Jadranskom području, a 12% u Srednjoj Dalmaciji.

sku izraden regulacijski plan 1957. Autorica plana jest Olga Pavlinović, dipl.ing.arh. Autori Regionalnog plana turističke izgradnje obalnog područja od Brela do Podgore jesu: prof.ing. Josip Seissel, prof. ing. Dragan Boltar i Silvana Seissel.

10 Vidi str. 50., Tablica „Veličina i prostorni raspored smještajnih kapaciteta u odnosu na potrebne površine“.

11 Prema pravomoćnom Planu prostornog uređenja Splitsko-dalmatinske županije (Službeni glasnik 13/07), površina izdvojenih građevinskih područja izvan naselja iznosi 181,6 ha.

Mjesto		KP	H i TN	M	O	D. lj.	K	KR	SŠ	V&W	Ukupni smještajni kapaciteti			Iskorištenost plaže
											1	2	3	
Brela	1	1785	160	-	35	-	-	200	-	-	395	-	-	
	2		1160	-	35	-	-	700	-	-	-	1895	-	
	3		1050	-	35	-	-	500	-	260	-	-	1845	83%
Baška Voda	1	1900	-	-	269	-	350	200	250	-	1069	-	-	
	2		100	-	1469	-	350	800	250	-	-	2969	-	
	3		200	300	389	-	500	600	250	-	-	-	2239	94%
Baško Polje	1	2700	-	-	-	350	-	-	-	-	350	-	-	
	2		2800	-	1200	350	-	-	-	-	-	4350	-	
	3		2000	-	1000	500	-	-	-	-	-	-	3500	100%
Promajna	1	1350	-	-	-	340	24	40	-	-	404	-	-	
	2		-	-	500	1340	24	240	-	-	-	2104	-	
	3		-	-	700	340	324	110	-	150	-	-	1624	96%
Bratuš	3	320	250	-	-	-	-	50	-	100	-	-	400	100%
Krvavica	3	1230	-	-	-	1200	-	-	-	-	-	-	1200	78%
Tučepi	1	2030	240	50	200	-	-	20	-	100	610	-	-	
	2		2240	50	1200	-	-	2020	-	100	-	5610	-	
	3		1240	250	200	-	-	220	-	160	-	-	2070	72%
Dračevac	3	525	225	-	-	-	450	-	-	-	-	-	675	100%
Podgora	1	1200	110	-	245	-	380	150	-	-	885	-	-	
	2		1310	-	1245	-	530	650	-	-	-	3735	-	
	3		460	-	325	-	530	350	-	-	-	-	1665	100%
Ukupno	1	13040	510	50	749	690	754	610	250	100	3713	-	-	
	2		7610	50	5649	1690	904	4410	250	100	-	20.663	-	
	3		5425	550	2649	2040	1804	1830	250	670	-	-	15.218	93%

Legenda: KP – kapacitet plaže, H i TN – hoteli i turistička naselja, M – moteli, O – odmarališta, D. lj. – dječje ljetovalište, K – kampovi, KR – kućna radinost, SŠ – smještaj u školama, V&W – vile i weekendice. 1 – postojeći kapaciteti, 2 – ranije predloženi kapaciteti od N.O.-a, 3 – kapaciteti predviđeni regionalnim planom

Izvor: Regionalni plan turističke izgradnje obalnog područja od Brela do Podgore, 1961.

Tablica 3.
Planirani smještajni kapaciteti od Brela do Podgore prema vrsti smještaja i broju ležajeva

	Hoteli i pansioni	Turistička naselja	Moteli	Kampovi	Odmarališta	Ukupno
Područje Makarske rivijere	198	365	20	125	151	859

Tablica 4.

Planirane površine u ha za izgradnju smještajnih kapaciteta 1967. godine na Makarskom primorju

Izvor: *Tržišni aspekti i raspored turističke potražnje kao podloga za turističku rajonizaciju Jadranskog područja*, str. 50.

U *Programu dugoročnog razvoja i planu prostornog uređenja Jadranskog područja*¹² istaknuto je kako prostorni aspekt razvoja turizma na Makarskom primorju, zbog svojih specifičnosti, predstavlja kompleksan zadatak. Istaknuto je kako Makarska ima povoljan položaj u pogledu cestovnog prometa u smjeru juga ili na povratku s juga, dok se u pogledu utjecaja neretvanske magistrale može očekivati tendencija dezintegracije. Predloženo je zoniranje Makarskog područja na tri zone: zona Baška Voda; zona Makarska i zona Gradac. Kao alternativa priključena je autonomna zona prostora Ploče–Metković. Prvi puta utvrđivan je ukupni prihvatni turistički potencijal pomoću dviju metoda. Jednu je izrađivao *Zavod za ekonomiku turizma*, a drugu *Urbanistički institut Hrvatske*.

Zavod za ekonomiku turizma (danas *Institut za turizam*) polazio je od pretpostavke da na jedan dužni metar obale (m') pogodne za kupanje dolazi 1,92 kupaca, a primjenom koeficijenta istodobnosti od 1,4 dobiven je ukupni prihvatni potencijal 2,2 milijuna turista za cijelo područje hrvatskog Jadrana. Urbanistički institut je utvrđivao prihvatni potencijal na osnovi snimanja prostora i utvrđivanja kapaciteta kupališnog pojasa 6 m² po kupcu, te je utvrđen prihvatni potencijal od 1,781 milijuna turista. U skladu s navedenim prihvatnim potencijalom za hrvatsko područje Jadrana, računao se broj ležajeva za pojedina područja, koji se razlikovao između Zavoda za ekonomiku turizma i Urbanističkog instituta. Prvi je za Makarsko primorje planirao kapacitet 119.650 turista, dok je drugi planirao 90.000 turista.¹³ Za usporedbu, Makarska je rivijera 1967. imala ukupno 25.071 ležaj (hoteli, odmarališta, domaćinstva, kampovi), a 1984. već 71.865 ležajeva (Franić, 1985., 35).

U navedenom dokumentu naglašeno je kako velika šansa za razvoj turizma proizlazi iz turističke neizgrađe-

12 *Program dugoročnog razvoja i plan prostornog uređenja jadranskog područja*, knjiga 15-43.

13 *Program dugoročnog razvoja i plan prostornog uređenja jadranskog područja*, knjiga 14-43, str. 7.

nosti Jadrana, te da je planskom izgradnjom (za razliku od Španjolske i Italije, koje osjećaju posljedice neplanskog turizma) moguće postići optimalnu turističku gustoću.

REGIONALNI PROSTORNI PLAN JUŽNOG JADRANA

Regionalni prostorni plan južni Jadran predstavlja jedan od najkompleksnijih planova koji su izrađeni na području Hrvatske. Sastojao se od: Regionalnog prostornog plana za južni Jadran, Generalnih urbanističkih planova (4 prostorne jedinice) i Urbanističkih detaljnih planova (8 lokacija – 4 u Hrvatskoj i 4 u Crnoj Gori). Od 8 lokacija za detaljne planove jedna se odnosi na lokaciju Biloševac kod Makarske.

I u ovom je planu, zbog iznimno kvalitetnih prostornih uvjeta, za područje Makarske rivijere planirana forsirana turistička izgradnja s mogućim ukupnim kapacitetom od 70.000 ležajeva (hoteli 31.500, kampovi 10.500, kućna radinost 15.400 i ostalo 12.600 ležajeva),¹⁴ uz adekvatnu opremu i izgradnju svih pratećih sadržaja zabavnog i servisnog karaktera. Na naglo prodiranje turizma ukazuje činjenica da je taj planirani smještajni kapacitet realiziran 1983. godine (Franić, 1985., 35). Za područje tadašnjega Grada Makarske planirano je 26.500 ležajeva unutar četiriju osnovnih zona: Baško Polje 8000 ležajeva, Biloševac 10.000 ležajeva, Grad Makarska 3500 ležajeva i Tučepi 5000 ležajeva.

U svim planovima stalno je naglašavana nužnost „apsolutne zaštite prostora i pejzaža, njegove zakonske i tretmanske revalorizacije“.¹⁵

Paralelno s navedenim planom 1967. izrađena je *Odluka koja zamjenjuje regionalni prostorni plan obalnog područja općine Makarska*, kojom je planiran kapacitet od 78.000 ležajeva.

PROSTORNI PLAN OPĆINE MAKARSKA 1985.

Prostorni plan uređenja općine Makarska iz 1985. godine predstavlja jedan od najkvalitetnijih prostornih planova za to područje, jer je realno planirao broj ležajeva u odnosu na postojeće kapacitete.

Analizirajući površine za turističku izgradnju, one su činile 3,2% ukupne površine bivše općine Makarska. Postotak površine čini se malen, ali potrebno je imati na umu da su te površine planirane isključivo uz obalu, odnosno Makarsko primorje.

14 Projekt južni Jadran, Urbanistički projekt Biloševac, Makarska, str. 6-7.

15 Urbanistički projekt Biloševac – Makarska, projekt Južni Jadran, UN program razvoja SFR Jugoslavije, 7.

	Mjesna zajednica	Osnovni kapaciteti			Komplementarni kapaciteti					Ukupno	
		Uk	H	TN	Uk	K	PS	RO	DJ i OO		St
1	Gornja Brela	-	-	-	50	-	-	-	-	50	50
2	Donja Brela	3600	3200	400	3450	-	2750	100	-	600	7050
3	Baška Voda	6500	2100	4400	13.500	4000	6000	1000	1000	1500	20.000
4	Bast	-	-	-	140	-	40	-	-	100	140
5	Krvavica (B-P)	500	600	-	2800	-	1500	500	-	800	3400
6	Veliko Brdo	-	-	-	300	-	240	-	-	60	300
7	Makarska	12.700	2700	10.000	16.500	-	12.000	2500	-	2000	29.000
8	Tučepi	4000	3200	800	8800	-	8250	200	-	330	12.800
9	Podgora	4100	2500	1600	5830	-	3000	250	-	600	9950
10	Drašnice	650	150	500	2470	500	1750	120	-	100	3120
11	Igrane	4000	2000	2000	3510	1000	1750	160	-	600	3910
12	Živogošće	7000	1000	6000	4650	2000	1750	100	-	800	11.650
13	Drvenik	1000	500	500	2800	500	1800	200	-	400	3900
14	Zaostrog	1250	500	750	2900	250	1750	300	-	600	4130
		41.800	16.450	25.350	67.820	8250	44.580	5430	1000	8540	109.620

Tablica 5.
 Prostorni razmještaj
 turističkih smještajnih
 kapaciteta za 2001.
 godinu prema Pro-
 stornom planu općine
 Makarska iz 1985.

Legenda: *Uk* – ukupno, *H* – hotel, *TN* – turističko naselje, *K* – kampovi,
PS – privatni smještaj, *RO* – radnička odmarališta, *DJ* i *OO* – dječja i
 omladinska odmarališta, *St* – stanovi za odmor i rekreaciju

Izvor: *PPO Makarska, 1985., Tabela II, Službeni glasnik općine Makar-
 ska, 128.*

Godina	Planirani broj ležajeva	Postojeći broj ležajeva				
		Broj ležajeva ukupno	Hoteli	Odmarališta	Domaćinstva	Kampovi
1930.	-	2802	1312	-	1490	-
1947.	-	1419	293	206	920	-
1961.	15.218*	8726	947	1719	5560	500
1967.	90.000 (J)	25.071	4121	3250	13.000	4700
1967.	78.000**	25.071	4121	3250	13.000	4700
1968.	70.000 (JJ)	30.257	4358	3743	14.528	7628
1974.	42.500***	49.338	6783	4109	27.446	11.000
1981.	-	70.227	8985	4992	40.000	16.250
1984.	-	71.865	10.815	4725	40.000	16.255
1985.	109.620****	-	-	-	-	-

Legenda: * *Regionalni plan turističke izgradnje obalnog područja od Brela do Podgore (bez Grada Makarske);*

** *Odluka koja zamjenjuje regionalni prostorni plan obalnog područja općine Makarska (Glasnik 3/67);*

*** *Urbanistički plan priobalnog područja općine Makarska (Službeni glasnik općine Makarska 4/74);*

**** *Prostorni plan općine Makarska (Službeni glasnik općine Makarska 8/85). J – Program dugoročnog razvoja i plan prostornog uređenja Jadranskog područja, JJ – Regionalni prostorni plan južni Jadran.*

Tablica 6.
Usporedni pregled planiranog i postojećeg broja smještajnih kapaciteta na Makarskom primorju

BAŠKO POLJE – PLAN I PROJEKT IZ 1960.

Iako se sadržaj ovog članka odnosi na sagledavanje odnosa prostora i turizma u regionalnom kontekstu odnosno Makarskom primorju, pozornost zaslužuje jedan zaboravljen detaljni prostorni plan za izgradnju turističkog naselja Baško Polje, koji nije realiziran, a predstavlja jedan od prvih detaljnih prostornih planova¹⁶ za turističko naselje u Hrvatskoj.

Kada se piše o izgradnji turističkog naselja Baško Polje, uvijek se navodi Urbanistički projekt turističkog kompleksa iz 1974., koji je izradio UI SR Hrvatske, a zapravo je detaljni plan za turističko naselje izrađen već 1960.

Bez obzira na to što se radi o detaljnom urbanističkom planu (nije djelokrug republike, već općine), za taj je plan *Odbor za privredu Izvršnog vijeća Sabora NR Hrvat-*

16 Branko Petrović i Branko Vasiljević u Povilama kod Novog Vinodolskog 1959.–1960. izrađuju plan turističkog naselja koji je realiziran, ali danas je u jako lošem stanju.

ške, s obzirom na deficitarnost smještajnih kapaciteta za inozemni turizam, 1960. donio Odluku o izradi detaljne studije za izgradnju jednog oglednog (uzornog) turističkog naselja (kasnije zvano turističko selo). Za tu svrhu formirana je komisija koja je predložila izgradnju suvremenog turističkog naselja kapaciteta 500 ležajeva, s mogućnošću daljnjeg proširenja.¹⁷ Komisija je predložila lokaciju Baško Polje kod Makarske, smatrajući je jednom od najpovoljnijih lokacija jer je gotovo netaknuta. Izgradnja je planirana u rastresitom tipu uz punu valorizaciju borove šume i plaže. *Birou za turističko ugostiteljsku izgradnju* (danas *Institut za turizam*) 1960. godine povjerena je izrada programa,¹⁸ zatim prethodne studije, a direktivni program urbanističkog kroka i detaljno rješenje izradio je Zavod za izgradnju AGG fakulteta u Zagrebu. Prije raspisivanja urbanističkog natječaja izrađeni su: Ekonomska studija uvjeta za izgradnju; Urbanističke proporcije izgradnje turističkog naselja Baško Polje te Direktivni program za izgradnju turističkog naselja Baško Polje. Na natječaju je sudjelovalo pet natjecateljskih grupa.¹⁹ Prva nagrada dodijeljena je arhitektu Miri Marasoviću, nakon koje je *Projektirni biro Marasović* izradio *Urbanističko arhitektonsko rješenje turističkog sela Baško Polje*. Projekte za bungalove potpisala je arhitektica Marta Gomboš Berček, a uz nju sudjelovala je i arhitektica Milena Milač. Za turističko je naselje *Biro za turističko ugostiteljsku izgradnju* izradio detaljan investicijski program.

Prema programskim zahtjevima i urbanističkim propozicijama, područje je podijeljeno na tri zone: zonu smještajnih objekata, zonu prijamnog i servisnog prostora te prehrane (recepcija, garaže, radionice, spremišta, parking koji treba koristiti šumu) kao i kupališno-rekreativnu zonu (objekt za rasonodu, objekt za prehranu, organizirano kupalište, sportska igrališta, manje pristanište za turističke brodove). Planirano je ukupno 274 stambene jedinice, što iznosi 206 stambenih jedinica u bungalovima, a 68 jedinica u blokovima. Bungalovi su razrađeni u mj. 1:100. Visina objekata bila je prizemlje ili prizemlje + 1 kat. Propozicije su izrađene u mj. 1:5000 i mj. 1:2000. Cijelo područje trebalo je biti atraktivna urbanističko-arhitektonska cjelina.

17 U arhivi Instituta za turizam nalazi se 6 fasciklā sadržaj kojih se odnosi na investicijski program za gradnju turističkog naselja Baško Polje te Informacija u vezi izgradnje turističkog naselja u Baškom Polju.

18 Za osnovne studijske radove osigurana su sredstva u iznosu od 10 milijuna dinara.

19 Ocjenjivački sud činili su: prof. D. Galić, prof. D. Ibler, prof. D. Boltar, ing. D. Hećimović, dr. S. Marković, B. Ivković i V. Luketina.

Da se navedenom projektu izgradnje turističkog naselja/sela pristupalo ozbiljno, vidljivo je iz činjenice da je Zavod za projektiranje sanitarno-građevinskih objekata „Sanitoprojekt“ iz Zagreba izradio detaljni projekt svih instalacija naselja (voda, struja, kanalizacija, telefon) te troškovnik opreme.²⁰

Prema investicijskom programu koji se bazirao na prethodnim detaljnim studijama, utvrđen je iznos ulaganja u privredne i komunalne objekte za prvu etapu – 1.449.191.000,00 din.

ZAKLJUČAK

O turizmu na Makarskom primorju raspravlja se cijelo 20. stoljeće,²¹ a posebno nakon Drugoga svjetskog rata. Prilikom određivanja mogućih smjerova razvoja jadranskog područja Hrvatske nakon Drugoga svjetskog rata, razvoj turizma zauzimao je važno mjesto, a područje Makarskog primorja u tome nije iznimka.

Uvidom u izrađenu prostorno-plansku dokumentaciju za Makarsko primorje nakon Drugoga svjetskog rata do devedesetih, vidljivo je da je ona mnogobrojna (Milas, 1983.), te se može zaključiti kako postoji kontinuitet prostornog planiranja za potrebe turizma. Turistička je funkcija neizostavna funkcija svih regionalnih prostornih planova Makarskog primorja nakon Drugoga svjetskog rata. Oni su, između ostalog, trebali služiti kao instrument za utvrđivanje prostornih receptivnih uvjeta za turističku izgradnju.

U ovom članku analizirani su regionalni prostorni planovi koji se uglavnom odnose na Makarsko primorje, a ne i njegovo zaleđe, koje ima velike turističke potencijale (Štambuk, 1982.; Marinović-Uzelac, 1983.) pa će i taj prostor u dogleđno vrijeme vjerojatno biti pod pritiscima novogradnje.

Prilikom izrade prostornih planova od 1945. do 1990. različitim se pokazateljima željelo povezati prostor i turizam. Jedan od načina bio je određivanje broja ležajeva. Tako se u početku za planiranje maksimalnog broja ležajeva na određenom području koristila dužina plaže pogodna za kupanje, te smještaj ljudi po m² plaže, zatim m² plaže.

20 S obzirom na mogućnosti cjelokupnog terena Baškog Polja predviđena je izgradnja u svim etapama oko 2200 kreveta. Svaka polovina mogla bi se izvoditi u dvije etape po 550 kreveta. Kao investitor za drugu polovinu oko 1100 kreveta bila je zainteresirana JNA.

21 Godine 1911.–1913. po nalogu bečke komisije izrađuju se projekti za hotele duž jadranske obale, pa tako i peterokatni hotel za Makarsku.

Prema dobivenom broju kupaca određivao se broj ležajeva na određenom području. Kasnije se za opterećenost prostora turizmom koristio indeks turističke funkcionalnosti,²² odnos broja ležajeva i broja stanovnika. Prema indeksu turističke funkcionalnosti, od svih općina u Jugoslaviji, Makarska je zauzimala treće mjesto, nakon Poreča i Budve. Tako je 1971. indeks turističke funkcionalnosti za prostor bivše općine Makarske iznosio 254,6, a 1981. iznosio je 325,6. Tom je indeksu pridonosio velik broj izgrađenih komercijalnih ležajeva i relativno malen broj stanovnika. Za usporedbu, općina Makarska imala je 1953. 12.420 stanovnika, 1961. 12.758 stanovnika, 1971. 15.510 stanovnika, 1981. 17.819 stanovnika, a 1991. 21.041 stanovnika. Kada se analizira porast broja stanovnika od 1961.–1981., najveći skok u doseljavanju stanovništva bio je u razdoblju 1966.–1971. Ako se uzme u obzir da je povećanje broja stanovnika nastalo imigracijom stanovništva, vidljivo je da je na Makarskom primorju došlo i do promjene strukture naseljenosti (Lulić, 1984.) poradi naglog razvoja turizma. Nema sumnje da je turizam potaknuo i ostvario temeljitu transformaciju prostora, kako fizionomskih tako i funkcionalnih obilježja prostora u cjelini, ali uz različite velike diferencijacije i intenziteta u različitim dijelovima makarskog područja.

Usporedbom broja ležajeva i površine zemljišta u planovima od 1960-ih do sredine 1980-ih (1960., 1967., 1968., 1974., 1985.) vidljivo je kako nije došlo do drastičnih povećanja planiranih površina za turizam kao što je ostvareno povećanje smještajnih kapaciteta. Tako je 1960. planirano 15.218 ležajeva, 1967. 78.000 ležajeva, 1968. 70.000 ležajeva, 1974. 42.500 (samo za komercijalni turizam) i 1985. planirano 109.620 ležajeva. Za napomenuti je da je na Makarskom primorju 1984. registrirano ukupno 71.865 ležajeva (Franić, 1985., 35).

Za detaljnu analizu utjecaja turizma na prostor mogu se uzeti u obzir brojni indirektni pokazatelji kao što su: povećanje potrošnje pitke vode, zbrinjavanje otpada, pročišćavanje otpadnih voda, zelene površine itd., ali isti nisu razmatrani u ovom članku.

Uvidom u trajanje prostornih planova vidljivo je da je jedan od razloga njihove izmjene, odnosno izrade novih, bio i promjena broja smještajnih kapaciteta. Dugoročni prostorni planovi postajali su srednjoročni. Od kasnih

22 Vidi: Klarić, Z. (1987.), 161, Indeks turističke funkcionalnosti

$$Tf \text{ index} = \frac{\text{broj komercijalnih ležaja} \times 100}{\text{broj stalnih stanovnika}}$$

1950-ih do 1985. za Makarsko primorje izrađeno je više od 5 regionalnih prostornih planova. Svaki od njih trebao je biti dugoročni, a zapravo je svaki od njih bio u primjeni uglavnom oko 10 godina.²³

U ovom radu nailazilo se na teškoće prilikom analize različitih pokazatelja, jer ih je bilo teško uspoređivati ili zbog česte promjene teritorijalnog ustroja (kotar, općina, turistička regija) ili zbog upotrebe pojedinih pojmova (npr. komercijalni i nekomercijalni turizam, komercijalni ležajevi, komplementarni ležajevi itd.).

Bez obzira na rezultate različitih pokazatelja, *Regionalni plan turističke izgradnje obalnog područja od Brela do Podgore* 1958.–1961., uz onaj za šibensko područje, predstavlja prvi primjer prostornoga plana za potrebe turizma u kojem se planiraju različite vrste smještajnih kapaciteta kao i njegova brojnost – znatna za tadašnje hrvatske (jugoslavenske) prilike.

U svim prostornim planovima naglašavana je važnost uklapanja turističke izgradnje u pejzaž i aglomeracije, o uređenju okoliša, vidicima itd.

Zbog kompleksnosti i slojevitosti, a često i nejasnih odnosa između turizma i prostora, vidljivo je da prostorno planiranje i razvoj turizma zahtijeva interdisciplinarni pristup, jer rezultati ne ovise samo o prostornim planerima ili planerima razvoja turizma.

Sve navedeno ukazuje na to kako je nedovoljno istražen utjecaj turizma na prostor kao i na socijalni i prirodni okoliš. Ako se stvarno želi uskladiti turističko i prostorno planiranje, vidljivo je kako to predstavlja kompleksnu socijalnu, ekonomsku i kulturno-političku zadaću društva, čije je uzroke i posljedice teško predvidjeti.²⁴

Prostorni aspekt turizma ne može se sagledati bez poznavanja trendova turizma na globalnom planu (izgradnja sve većih i samodostatnih hotelskih kompleksa, izgradnja velikih turističkih naselja, sve veći promet krucerima itd.). Stajalište prema globalnim trendovima u turizmu svakako se može odrediti usklađenim nacionalnim politikama prostornog razvoja i turizma. Iako je javnost najosjetljivija na okoliš, planeri i arhitekti ne mogu si dopustiti da ne prate trendove u turizmu. Razvoj turizma ne mogu isključivo kontrolirati, koordinirati i planirati pojedine profesionalne struke. Turizam je uvijek rezultat kulturne i gospodarske politike svih sudionika kao i ukusa i navika sve većeg broja turista.

23 Npr. Plan iz 1974. rađen je za 30 godina unaprijed, a promijenjen je već 1985.

24 Nakon potresa u Makarskoj 1962., te i sljedeće godine vidljiv je pad turističkog prometa.

Temeljni problem turističkog razvoja ne može biti prostorno planiranje, ali može biti obratno. Turizam bez prave politike, strategije i instrumenata za njegovu provedbu, uz neusklađenost s ostalim djelatnostima, predstavlja zapreku za prostorno planiranje, očuvanje prostora kao nacionalnog dobra i cjelokupnog razvoja. Kritike su svakako neosnovane ako se razvoj, turizam i prostor ne sagledavaju u cjelini.²⁵

LITERATURA

- (1959.), *Metodologija i uputstva za izradu dugoročnog programa razvitka turizma. A) Primorska turistička područja*, Zagreb, Komisija za turizam Odbora za privredu Izvršnog vijeća Sabora NR Hrvatske.
- (1960.), *Informacije – Turističko naselje Baško Polje*, Zagreb, Biro za turističko-ugostiteljsku izgradnju.
- (1961.), *Turističko naselje Baško Polje – investicioni program*, Zagreb, Biro za turističko-ugostiteljsku izgradnju, Institut za urbanizam AGG fakulteta u Zagrebu i APB Marasović.
- (1961.), *Urbanističke propozicije izgradnje turističkog naselja Baško Polje*, Zagreb, Biro za turističko-ugostiteljsku izgradnju.
- (1965.), *Tržišni aspekti i raspored turističke potražnje kao podloga za turističku rajonizaciju Jadranskog područja*, Zagreb, Zavod za ekonomiku turizma.
- (1967.), *Program dugoročnog razvoja i plan prostornog uređenja jadranskog područja*, Zagreb, Urbanistički institut SR Hrvatske.
- (1967.), Odluka koja zamjenjuje regionalni prostorni plan obalnog područja općine Makarska, *Službeni glasnik*, Makarska.
- (1968.–1969.), *Regionalni plan južnog Jadrana*, Ujedinjene nacije – program za razvoj, Vlada SFR Jugoslavije, Urbanistički institut SR Hrvatske, Republički zavod za urbanizam SR Crne Gore, Urbanistički zavod SR Bosne i Hercegovine, Institut za ekonomiku turizma, međunarodni konzultativni konzorcij Tekne Milano i Cekop Warszawa.
- (1974.), Urbanistički plan priobalnog područja općine Makarska, *Službeni glasnik općine Makarska*, Makarska.
- (1977.), *Koordinacioni prostorni plan Dalmacije*, Urbanistički zavod Dalmacije, Split.
- (1985.), Prostorni plan općine Makarska, *Službeni glasnik općine Makarska*, Makarska.
- Alfier, D. i Domanik, R. (1954.), Osnovne pretpostavke o ekonomici i unapređenju našeg turizma. U: *Zbornik*

25 Za uvid u podatke zahvaljujem: Ivani Gojak, Milivoju Franiću, Sandi Klarić Lukač, Marti Gomboš Berček i Dubravki Landu Boltar.

- rasprava o problemima turističke privrede, savjetovanje u Dubrovniku od 28. do 30. listopada 1954.* (str. 3-46), Zagreb, Društvo ekonomista Hrvatske.
- Antolić, V. (1949.), Makarska – Generalna regulatorna osnova, *Arhitektura*, 3 (18-22): 63-66.
- Barbić, M. (1955.), Osnovni ekonomski problemi sezonskog ugostiteljstva. U: *Zbornik rasprava o problemima turističke privrede, savjetovanje u Dubrovniku od 28. do 30. listopada 1954.* (str. 47-72), Zagreb, Društvo ekonomista Hrvatske.
- Boltar, D. (1962.), Prvi pokušaj prostornog planiranja turizma u nas, *Arhitektura*, 16 (15-18): 17-18.
- Franić, M. (1983.), Kretanje stanovništva i neke migracije pod utjecajem turizma na području općine Makarska, *Acta Biokovica*, 2: 393-400.
- Franić, M. (2006.), *Razvoj turizma u Makarskoj*, Makarska, Turistička zajednica grada Makarske.
- Klarić, Z. (1987.), Neka razmatranja o turističkoj regionalizaciji Jugoslavije na temelju indeksa turističke funkcionalnosti. U: *Teorija in metodologija regionalne geografije, Dela*, št. 4. Oddelek za geografiju Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, Ljubljana.
- Lahman, O. (1970.), Suvremena društvena transformacija Makarske. U: J. Ravlić (ur.), *Zbornik znanstvenog savjetovanja o Makarskoj i Makarskom primorju 28.–30. rujna 1969.* (str. 519-544), Makarska, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.
- Lulić, F. (1984.), *Transformacija strukture naseljenosti Makarskog primorja uvjetovana razvitkom turizma*, Prirodno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu (neobjavljena doktorska disertacija).
- Marasovići, M. (1966.), O dosadašnjoj turističkoj izgradnji jadranske obale, *Čip*, 13 (160-161): 1-9.
- Marinović-Uzelac, A. (1983.), Neki osnovni problemi prostornog uređenja Biokova, *Acta Biokovica*, 2: 349-354.
- Milas, D. (1983.), Makarsko primorje i prostorno-urbanistički planovi, *Acta Biokovica*, 2: 355-373.
- Štambuk, M. (1983.), Sociodemografske promjene i perspektive razvitka biokovskog sela, *Sociologija sela*, 20 (3-4): 169-183.
- Ugrenović, V. (1946.), Životni zadaci arhitekture i problemi naše tehničke nastave, *Narodni list*, 2 (242): 7.
- Urlić, Lj. (1997.), Arhitekt Olga Pavlinović (1927.–1982.), *Makarsko primorje*, 3: 131-144.
- Urlić, Lj. (1999.), Prilog poznavanju nastanka grada Makarske, *Makarsko primorje*, 4: 83-91.
- Urlić, Lj. (2006.), Povijesni kontekst, građanske vile i transformacije grada Makarske. U: N. Grujić (ur.), *Kultura ladanja: zbornik Dana Cvita Fiskovića* (str. 289-300), Zagreb, Institut za povijest umjetnosti i Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta.
- Urlić, V. (2008.), *Počeci turizma u Makarskoj i Primorju do 1940. godine*, Makarska, Gradski muzej Makarska.

IZVORI

Arhiva prof. ing. Dragan Boltar, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

KRATICE

AGG fakultet – Arhitektonski, Građevinski i Geodetski fakultet, Zagreb

JNA – Jugoslavenska narodna armija

NR – Narodna Republika

PPO – Prostorni plan općine

SFRJ – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija

SR – Socijalistička Republika

UI SR – Urbanistički institut Socijalističke Republike

UN – Ujedinjene nacije